

Tezkire Yazarı Rıza ve Nazmen Verilmiş Fetvâları

*The in Verse Fatwas Which Were Written by
Tezkire-Writer Rıza*

Muhittin ELİAÇIK*

ÖZET

Osmanlı'da beş asırlık bir sürede 129 şeyhülislâm görev yapmış ve verdikleri fetvâlar birçok meselenin çözümünde önemli rol oynamıştır. Fetvâ, bir meselenin hükmünün şeyhülislâm veya müftü tarafından araştırılarak ortaya konulması işlemidir. Osmanlı'da fetvâ verme yetkisi şeyhülislâmlığa ait olmuş ve taşralarda da müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir. Şeyhülislâm veya müftülerin verdikleri fetvâlar genellikle mensur olmuş, ama az da olsa nazmen verilenlerine rastlanmıştır. Çoğu, aynı zamanda divan şairi olan şeyhülislâmlarca verilen bu fetvâlarda sanat gayesi pek güdülmemiş ve sorulan meseleye kısaca cevap verilmiştir. Elimizdeki manzum fetvâların büyük bir kısmı şeyhülislâmlara ait olup sadece üç tanesi taşrada görev yapmış bir müftü tarafından yazılmıştır. Bu müftü, 17.yüzyılda çeşitli yerlerde kadılıklar yapmış ve Rıza Tezkiresi adlı biyografik eseriyle tanınmış olan Seyyid Mehmed Rıza'dır. Bu makalede, bugüne kadar daha çok tezkiresiyle tanınmış olan Seyyid Mehmed Rıza'nın manzum fetvâları incelenip tanıtılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Manzum fetvâ, şeyhülislâm, müftü, tezkire, Rıza

ABSTRACT

There have been 120 Sheikhuslislam to serve in a period of five centuries in Ottoman Empire and their fatwas played an important role in solving many of the matter. Fatwa is

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

a process of putting forth an issue's provision through exploring by a Mufti or Sheikhulislam. The right to give fatwas in Ottoman Empire appertained to Sheikhulislam and the Muftis maintained this duty in provincials abiding by the authority. The fatwas the Sheikhulislam and Muftis gave were typically prose, but, although less, it has been encountered with data relating with verses. In these fatwas, given by the Sheikhulislams who are at the same time a classical Ottoman poet, most of them weren't artistic ant the questions to the issues were answered briefly. Belonging a large part of our verse of fatwas to the Sheikhulislams, only three of them were written by a Mufti who served in a province. This Mufti is Seyyid Mehmed Rıza, who has been cadi in various places in the 17th century and known for his biographical work Rıza's missive. In this article, Seyyid Mehmed Rıza's verses of fatwas were analyzed and introduced who was so far recognized with his missives.

KEY WORDS

Fatwa in verse, Sheikhulislam, Mufti, Missive (tazkira), Rıza

Giriş

İslâm dünyasında nazmen yüzlerce eser kaleme alınmış ve bu eserler toplumda epey bir rağbet görmüştür. Bu şeklin yaygınlaşmasında müellifin şair olması ve okuyucuya kolay okunur, kolay anlaşılır ve kulağa hoş gelir bir eser hediye etme arzusu etkili olmuştur. “Tuhfe geleneği içinde manzum dinî eserler” başlıklı bir çalışma altında incelenebilecek kadar çok olan bu eserler mevliden ilmihale, siyerden fetvâya kadar birçok konuda kaleme alınmıştır. Bu şekil Selçuklu ve Osmanlı sahasında da çok yaygın olmuş ve dinî-şer’î ve dinî-tasavvufî olarak iki geniş çerçevede gelişmiştir (Levend, 1972:35-80). Dinî konuların manzum biçimde yazılma sebepleri “nâzımın şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu, talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme” şeklinde sıralanmaktadır (Çelebioğlu, 1998:350). Nazmen eser yazma geleneği Osmanlı’da fetvâ gibi dinî-hukukî, ciddî bir konuda da yaygın biçimde uygulanmıştır. Şu ana kadar tespit edilen ve toplamı 220 beyti bulan 22 manzum fetvanın¹ büyük bir kısmı şair şeyhülislâmların kaleminden çıkmıştır. Bunların içinde üç fetvâ da taşrada kadılık yapmış bir müftü olan tezkire yazarı Seyyid Mehmed Rıza’nındır.

Fetvâ

Fetvâ kelimesi, “yiğit, genç, kavî, delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden türemiş ve lügatte “bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamını bulmuştur (Mardin, 1977:582; Atar, 1995:486). Verilen güçlü bir cevapla müşkil bir mesele çözülmüş olduğundan cevaba *fetvâ* denilmiştir. Fetvâ kelimesinin cem’i *fetâvâ* veya *fetâvî* olup, aynı kökten gelen *iftâ*, hukukî ve dinî bir suale cevap vermek, *istiftâ* fetvâ istemek veya bir meselenin hukukî hükmünü müftüden sormak demektir. Hukukî hükmü sorana *müsteftî*, fetvâ verene de *müftî* denilmektedir (Bilmen,1976:I/246, VII/206; Atar, 1995:487). Osmanlı’da savaş, barış, ıslahat, halifenin hal’i, eşkıyalık yapanların katli vb. birçok olay fetvâ konusu olmuştur. Osmanlıda idarî sistem ve müesseseler geliştikçe 15.yüzyıl başlarında fetvâ yetkisini de haiz ve zamanla bünyesinde bir de fetvâhâne kurulan Meşihat makamı kurulmuş,

¹ bk. M. Eliaçık, “Osmanlı’da Manzum Fetvâ Geleneği” *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011, ss.105-145.

taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir (Atar, 1995: 490).

Şeyhülislâm tabiri, resmî bir sıfat ve unvan olarak Osmanlı Devleti'nde görülmüş ve fakihler arasındaki ihtilafı çözen büyük âlim ve fakihlere alem olmuştur (Uzunçarşılı, 1965: 174). Fetvâ verme dışında medresede müderrislik, Ramazan'da padişahın huzurunda sure tefsir etmek, ilmiye sınıfı içinde tayin ve teftiş yapmak, padişah çocuklarının talim ve terbiyesi törenlerinde ilk dersi vermek gibi görevleri de yapmış olan şeyhülislâmlar, Kanuni dönemine kadar dokunulmazlık içinde bulunmuşlar, ama bu dönemden itibaren azil, katil, istifa gibi olayları da yaşamışlardır.

İslâm'ın ilk dönemlerde herhangi bir fikhî mesele sözlü sorulup cevabı da sözlü alınmışken 9. yüzyıldan itibaren fetvâlar genellikle yazılı vermeye başlanmış ve birtakım gelenekler oluşmuştur (Atar, 1995:494). Osmanlı'da herhangi bir şahıs şer'î bir husus hakkında fetvâ almak istediğinde, Fetvâ Emni Dairesine müracaat ederek sualini yazıyla bildirir, fetvâ emni kâtibi de bu suali *mesele* adıyla şer'î usule göre kaleme alırdı. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kâğıt üzerine küçük harflerle talik kırmızı hatla yazılır², meselenin önemine göre verilecek cevap kısaca: vardır-yoktur, olur-olmaz, caizdir-caiz değildir vb. şekilde verilirdi. Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali isimler kullanılmıştır. Fetvâların altlarına şeyhülislâmların bizzat imza atmaları gerekirdi (Uzunçarşılı, 1965:200-201). Fetvâların dili genellikle Türkçe olup Arapça veya Farsça verilen fetvâlar da olmuştur.

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı'da 16.yüzyıldan itibaren, bazı şeyhülislam veya müftülerin fetvâlarını nazmen de verdikleri görülmektedir. Nazmen fetvâ vermede başta, meselenin manzum hâlde sorulması ve fetvâyı veren şeyhülislâm veya müftünün şair olması etkili olmuştur. Binlerce fetvâyı ihtiva eden fetvâ kitapları tarandığında nazmen verilmiş fetvâ sayısının çok az olduğu görülmektedir.

² Osmanlı Şeyhülislâmlarının günümüze dek gelen fetvâları, padişah fermanları gibi dikdörtgen, uzun ve genellikle kalın kağıtlara yazılmış olup özel kişilerce istenen fetvâların yaygın ölçüsü, genişlik 9-10.5 cm.ve uzunluk 19-22.5 cm.dir. Kimisi daha geniş (12-16 cm.), daha kısa(15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.); kimisi de hacimce daha küçük olmuştur. Birçok fetvâda sağ kenarda 1.5-3 cm.lik bir boşluk olup, çoğunun arkasında kağıdın sol üst köşesinde soru soranın adı, ikametgâhı veya mesleğini bildiren kısa kayıtlar yer almıştır (Heyd, 1995:291; Imber, 1997:56).

Elimizde bulunan 22 manzum fetva, şeyhülislâmlık yapan Ebussu'ûd Efendi (ö.1574), Bostânzâde Mehmed Efendi (ö.1598), Hoca Sa'deddîn Efendi (ö. 1599), Muhammed bin Sa'deddîn Efendi (ö.1615), Muhammed Bahâî Efendi (ö.1653), Ebû Sa'îd Mehmed Efendi (ö.1662), ve Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1744)'ye aittir. Şeyhülislâmlık yapmayan, kadılık görevinde bulunan Seyyid Mehmed Rıza (ö.1671)'ya ait de üç manzum fetvâ vardır. Bu fetvâların bazıları cevabıyla birlikte sadece 3-4 beyitken, bazıları 20 beyte kadar çıkmaktadır.

Manzum fetvâlarda, suali soran tarafından yöneltilen övgü ve iltifatlar en çok rastlanan dil ve üslup özelliklerindedir. Bu iltifat ve övgüler genellikle: *“Gökteki melekler müşkillerini onlardan sorarlar; kâinat onlar gibi bir inciye daha ortaya koymamıştır; baştan ayağa ilim, hüner ve fazilet kaynağıdır; müçtehitlerin son halkasıdır; müşkil çözerler ve âlimler topluluğunun reisidirler; sorulan suale sağlam cevaplar vererek ahirette bolca sevaba ererler; halkın kendilerine tâbi olduğu şeyhülislâmlar ve ulemanın imamlarının reisidirler”* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Manzum fetvâlar edebî yönden fakir olsalar da, şair kalemlerden çıktıkları, dil ve üsluplarından belli olmaktadır. Bu fetvâlar soru ve cevaba bağlı olduklarından vezin, kafiye ve birkaç söz sanatı dışında fazla bir edebî zenginlik göstermemişler, sanat sergilemekten ziyade, meseleye en kısa ve anlaşılır biçimde cevap verilmesini esas almışlardır. Bu fetvâlarda en sık rastlanan söz sanatları, müftü veya şeyhülislâmlara atfedilen övgü ve teşbihler olup, ayrıca tevriye, telmih, istihdam, mecaz, kinaye, mübalağa gibi sanatlar da görülmektedir.

Seyyid Mehmed Rıza

Asıl adı Mehmed olan Rızâ, Edirneli olup Zehr-i Mâr-zâde diye meşhur olmuştur (Safâyi, 2005:205; Şeyhî, 1989:I/667; Beliğ, 1999:131; Yılmaz, 1983:437). Bazı kaynaklarda “Lârendeli Seyyid Mehmed Rızâ”olarak sunulması Zehr-i Mâr-zâdelerin Edirne'ye, Karaman'dan gelip yerleştiğini düşündürmektedir. Zehr-i Mâr-zâdeler, Edirne'de yaptıkları çeşitli hayır müesseseleriyle tanınmış seçkin bir ailedir (Zavotçu, 2009:9). Gençliğinde iyi bir eğitim almış (Safâyi, 2005:205) ve daha sonra devrin büyük âlimlerinden Bâlîzâde Efendi'den mezun olmuştur (Şeyhî, 1989:I/668;Yılmaz, 1983:437). Bu bilgiler onun düzenli bir medrese eğitimi almayıp özel hocalardan ders alarak kendini yetiştirdiğini gösterse de, tezkirelerde Efendi sıfatıyla anılması medrese eğitimi aldığını düşündürür. Mülazım olduktan sonra Rumeli'de değişik yerlerde müderrislik, kâdılık, nâiplik, mutasarrıflık gibi görevler yapmış, ömrünün son yıllarını ise fetvâ vermede yetkili kılındığı memleketi Edirne'de (Uzunköprü) geçirmiş ve ölüm tarihi olan 1082/1671 yılına kadar bu kasabada müftülük yapmıştır

(Zavotçu, 2009:10). Rızâ'nın kaynaklarda dört eseri geçmekteyse de sadece tezkiresi eldedir. Diğer eserleri: Dîvân, Münşe'ât, Zeyl-i Siyer-i Veysî'dir.

Riyâzî ile birlikte 17.yüzyılın önemli iki tezkiresinden birisinin yazarı olan Rızâ, yüzyılın zengin edebî ortamında orta düzeyde bir yazar ve şair sayılmış, yüzyılın şair ve yazar kadrosu içerisinde kendisine yer edinebilmiş, şiir meclislerine katılıp bu meclislerin nimetinden yararlanmış. Rızâ, tezkiresinde bazı şiirlere nazireler yazmış, bir divan tertip etmiş, ayrıca nazmen de fetvâlar vermiştir. Rızâ'nın, Fehîm'in etkisinde kaldığı ve çizgisinin Necâtî, Nef'î ve Nedîm çizgisinde olduğu belirtilmiştir (Zavotçu, 2009:12, 14).

Seyyid Mehmed Rızâ'nın elde mevcut olan tek eseri *Tezkire'si*, 1050/1640 yılında tamamlanıp devrin padişahı Sultan İbrahim'e sunulmuştur. Eser bir giriş ve iki bölüm hâlinde düzenlenmiş ve birinci bölümde kendi zamanına kadar şiir söylemiş 10 Osmanlı padişahı, ikinci bölümde ise yaklaşık 260 şairle şiirleri tanıtılmıştır. Elde mevcut olmayan diğer üç eserini ise Şeyhî: "*Dîvân-ı eş'âr-ı belâgat-şi'ârı olduğundan maadâ müdevven münşe'âtı olup ve Siyer-i Veysî'ye zeyl yazmışlardır*" sözleriyle haber vermektedir (Şeyhî, 1989:I/668; Zavotçu, 2009:11). Rızâ, *Tezkire'si*nde şairleri titiz bir tasnife tabi tutmayıp, haklarında hep iyimser tavırlar takınmış, birçok şair için "*hûb eş'ârı ve mergûb güftârı vardur; eş'ârı lâ-nazîr ve güftârı dil-pezîrdür; eş'ârı muhayyel ve güftârı bî-bedeldür*" gibi takdir ifadeleri kullanmıştır. Devrine göre ılımlı ve anlaşılır bir dille yazılmış olan Rızâ *Tezkiresi*, 16. yüzyılın dolgun ve kapsamlı tezkireleri ile 17-18. yüzyılın antolojik tezkireleri arasında bir geçiş dönemi tezkiresidir (Zavotçu, 2009:16, 25). Rızâ'nın muhtemelen Uzunköprü müftüsü iken verdiği fetvâlar kitap hâlinde derlenmiş olup kütüphanelerde birçok nüshaları bulunmaktadır. Bu makalede ele alınmakta olan üç manzum fetvâ da, onun şair kimliğine işaret eden bir başka numune olarak karşımızda durmaktadır.

Seyyid Mehmed Rızâ'nın Manzum Fetvâları

17.yüzyılın en önemli iki tezkiresinden birisinin yazarı olan Seyyid Mehmed Rızâ, edebî yönden zengin bir dönemde bir yazar ve şair olarak öne çıkmakla kalmamış, asıl mesleği olan kadılık ve müftülüğün bir gereği olan fetvâ verme işinde de şiirle iç içe olmuş, nazmen fetvâlar vermiştir. Bu, onun kalem ehli, şair bir kişi olmasının tabîi bir sonucudur. Zaten manzum fetvâ vermiş şeyhülislâmın hepsi de şair olup bazılarının mürettep divanı da vardır. Rıza ise, elimizdeki manzum fetvâların yazarı şeyhülislâm olmayan tek simasıdır. Rızâ'nın muhtemelen Uzunköprü müftüsü iken verdiği fetvâlar

derlenip kitaplarda bir araya getirilmiştir.³ Bu fetvâlar arasında manzum hâlde verilmiş olanları da bulunup bunların şimdilik üç tanesi elimizdedir. Bu üç manzum fetvâ onun şair kimliğini ortaya koyan fikhî numuneler olarak önümüzde durmaktadır.

Elimizde mevcut olan üç fetvânın Rıza'ya manzum biçimde sorulup aynı şekilde cevaplanması şüphesiz, onun şair kişiliğinden kaynaklanmıştır. Manzum suali soran da ya Rıza'nın şair bir arkadaşı, ya da şiirden iyi anlayan bir kimsedir. Şiirle arası iyi olmayan bir müftüye manzum fetvâ sorulması tabî ki beklenemez. Ama şair bir müftü veya şeyhülislâm da her zaman manzum bir sualle karşılaşmış; ama bunlara her zaman aynı şekilde cevap vermemiş olabilir. Rıza, divan sahibi iyi bir şair olmasının yanı sıra, şairleri ve şiirleri de değerlendiren bir tezkirecidir. Dolayısıyla, elde mevcut olan bu üç fetvâ onun bu kimliğine göre aslında çok azdır. Onun manzum fetvâlarının bu üç fetvâdan ibaret olmayabileceği de düşünülebilir.

Seyyid Mehmed Rıza'nın nazmen verilmiş fetvâları: *"miras taksiminde gâib için vekil tayini; ümmülveledin (doğurduğu çocuğunun efendisinden olduğunu söyleyen cariye) İslâm'a gelmesi durumu; efendinin, kölesi olan zevcesine talâk vermesi durumu"* konularını içermektedir. Bu konular fetvâ kitaplarında da en çok rastlanan konulardandır. Bu üç fetvânın özetleri şöyledir:

1. Zeyd, geride iki oğlu, babası, annesi ve karısı kaldığı hâlde vefat etse, yetişkin iki oğlundan birisi kaybolmuş, diğeri de serseri bir hâlde gezmekte iken hâzır olanlar gelirlerin taksimini talep etseler, ortada gâib varken taksim nasıl yapılır; bu taksime izin var mıdır?

El-cevâb: Zeyd'in ölümüyle vârislerin sayısı kadı tarafından belirlensin; gâib için de bir vekil atansın ve kadı da şer'î usule göre taksim yapıp herkesin hakkını versin.

³ Seyyid Mehmed Rıza'nın fetvâlarını ihtiva eden kitaplardan tespit edilenler şunlardır: Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 26 Hk 697, 193 yk.; Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 19 Hk 1682 259 yk.; Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 50 Ür 312, 176 yk; Mecmûa-i Fetâvâ, 19 Hk 4479, 204 yk; Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 15 Hk 1324, 52 yk; Fetâvâ, 55 Vezirköprü 820/1, 211 yk; Fetâvâ, E.H. 814 (Topkapı Sarayı Müzesi TY) 359 yk; Fetâvâ, 06 Mil Yz B 1076, 246 yk; Fetâvâ, 506 (Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütb.) 105 yk/aynı kütp. 1885, 102 yk/aynı kütp. R-6400/1, 292 yk; Mısır Milli Kütp. TY 15, 224 yk/aynı kütp. 44, 226 yk/aynı kütp. Talat 17, 149 yk/aynı kütp. Fıkh-ı Hanefî Türkî Talat 77; Diyanet İşleri Bşk.Kütp. TY nr.548, 138 yk/aynı kütp. nr.606, 154 yk; İstanbul BB Atatürk Ktp. TY 0.67/3, 95-190 yk; Fetâvâ-yı Rıza, 43 Ze 157/1, 121 yk/ aynı kütp. 968, 179 yk; Fetâvâ, 34, Ae Şeriyye 93, 172 yk; Fetâvâ-yı Rızâ'i, 42 Kon 2717/1, 95 yk; Câmîü'l-fetâvâ, 22 Sel 6094, 82 yk. (Kaynak: yazmalar.gov.tr.)

2. Ümmülveledi (doğurduğu çocuğunun kendi efendisinden olduğunu söyleyen cariyeye) İslâm'a gelip Müslüman olsa zimmî olan Zeyd ile durumu nasıl olur?

El-cevâb: Zeyd'e hemen İslâm arz edilir; eğer İslâm'a gelirse câriyesini eskisi gibi kullanmasına hiçbir engel yoktur. Ama İslâm'a gelmezse kıymetini Zeyd'e si'âyet (bir kölenin, azad olmak için kıymeti kadar çalışması) eder.

3. Efendisi, kölesi olan zevcesine talâk verse bu talâk sahih olur mu?

El-cevâb: Efendinin talakı gerçekleşmez; çünkü talakın sahibi onun kölesidir.

Seyyid Mehmed Rıza'nın Manzum Fetvâlarının Edebî Değeri

İkisi remel, birisi de cedîd bahrinden kısa kalıplarla yazılmış olan Rıza'nın manzum fetvâları, diğer manzum fetvâlarda da görüldüğü üzere, edebî yönden fazla bir zenginlik göstermemektedir. Aslında Rıza'nın güçlü bir şair ve şiir hocası olması göz önünde bulundurulduğunda bu fetvâların edebî yönden zengin olması beklenirdi. Ama, manzum da olsa bir fetvânın asıl amacı sanat göstermek olmadığından, bu fetvâlarda da manzum suale manzum biçimde cevap verilmiştir. Böyle olmakla beraber, Rıza'nın bu fetvâlarında sual ve cevaplar çok da kuru olmayıp, secîlere yer verilmiş, zarafet ve nezaketten geri durulmamıştır.

Remel bahrinden *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış olan ilk fetvâ: "Mevtden hîç kimseye yokdur necât" telmihi ile başlar ve geride iki oğlu kaldığı hâlde vefat eden Zeyd'in malının taksiminde uygulanacak yolu anlatır. Fetvâda, Zeyd'in oğlunun birisi ortada olmadığından, bu durumda nasıl bir yol izleneceği sorulmaktadır. Zeyd'in baba, anne, zevce ve iki oğul olmak üzere toplam beş vârisi olup bunların birisi kayıptır. Fetvâda Rıza'ya *ey hümâm* diye hitap edilmesi, hem beldenin müftü ve kadısı olarak bulunduğu yüksek konumu, hem de cömert ve iş bitirir olması ile ilgilidir. Hümâm, himmet masterından gelip "bir işe sıkıca sarılıp o işi bitiren, cömert; aslan; büyük ve sağlam" anlamlarına gelir. Devamında: "*Viresiz lutf eyleyüp bellü cevâb - Olasız uhrâda me'cûr u müsâb*" denilerek cevabın verilmesi için niyaz edilmiş ve bunun sonucunda kazanılacak ecir ve sevap hatırlatılmıştır. Fetvânın cevabında suale göre daha kısa ve net ifadeler kullanılmış ve: "Kadının, vârislerin sayısını tespit edip gaip için de bir vekil tayin ederek malı taksim etmesi" istenmiştir. *Hümâm* kelimesi cevapta bu kez sual eden için kullanılmıştır. Cevabın sonunda, sualde kullanılan niyaz ifadesi aynen kabul edilerek "*Bu cevâbı yazdı çün Seyyid Rızâ - Anı me'cûr u müsâb ide Hudâ*" denilmiştir. Böylece karşılıklı dua içinde fetvâ sona ermiş ve hem müstefî, hem de müfti mutlu olmuştur

Remel bahrinden *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olan ikinci fetvâ yine bir niyazla: “*Kalmasun müşkilimiz sa'y eyle - Bu cevâbı kerem it itmâma*” diye başlar. Bu beyitte sorulan konu müşkil bir mesele olup, müftü bu müşkil cömerlikle araştırarak ve vereceği cevapla çözecektir. Fetvâ kitaplarında müşkil konular *mes'ele* başlığı altında yazılmakta olup her mes'ele bir müşkildir. Müşkil çözen ise sa'y, himmet ve kerem ile konuyu araştırıp hükmü ortaya koyacak, yani *fetvâ* verecek olan müftüdür. Bu sebeple müftülere eskiden, halkın müşkilini çözen anlamında *müfti'l-enâm* denilmiştir. Soru devamında: “zimmî Zeyd'in ümmülveledi (çocuğunun annesi olan cariyesi) İslâm'a gelse durumu nasıl olur?” diye sorulmuş ve buna: “Zeyd'e hemen Müslüman olması teklif edilir; eğer Müslüman olursa câriyesini kullanmasına hiçbir engel yoktur. Ama Müslüman olmazsa cariyesi azad olmak için kendi değerini, çalışıp Zeyd'e öder” diye cevap verilmiştir. Burada *si'âyet* fikhî bir terim olup bir kölenin azad olmak için değeri kadar çalışmasıdır. Fetvânın cevabının birinci beytinde geçen: “dîn-i metîn-encâm” ifadesi bir vasf-ı terkîb olup “doğru neticeli, sağlam din” demektir.

Cedid bahrinden *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olan üçüncü fetvâda ise: “Efendisi, kölesi olan zevcesini boşasa sahih olur mu?” diye sorulmuş, cevabında ise: “boşadığı, onun kölesi olduğundan efendinin talakı gerçekleşmez” denilmiştir. Cevabın sonunda “Bu doğru cevâbı yazan Rızâ'ya Cenâb-ı Hak sevap yazsın” diye tecrîd ile dua edilmiştir. Beyitte geçen “cevâb-ı savâb” secîli bir sıfat tamlaması olup, verilen cevabın güvenilirliğini tekit etmek için kullanılmıştır.

Sonuç

Osmanlı'da her konuda olduğu gibi, fetvâ konusunda da şeyhülislâm veya müftülere sorulan binlerce mesele arasında bir fetvâ edebiyatı doğmuştur. Bu edebiyatın oluşumunda manzum fetvâların önemli bir yeri olmuş, ama mensur fetvâlar arasında da birçok edebî konu yer almıştır. Fetvâlar arasında parmakla gösterilecek kadar az olan manzum fetvâlara olan ilgi her zaman büyük olmuş, bu fetvâlar özenle saklanıp kayıtları tutulmuş, bazıları fetvâ kitaplarında özel çerçeve içine alınarak başına da “mes'ele-i manzûme” diye özel ibare konulmuştur. Manzum fetvâlar özel bir gayretle oluşmamış, şeyhülislâm veya müftülerin şair olmasının tabîi bir sonucu olarak kendiliğinden doğmuştur. Şairlikleri de bulunan şeyhülislâm veya müftülere sorulan manzum meselelere şeyhülislâm veya müftüler de tabîi olarak manzum hâlde cevap vermişlerdir. Bu fetvâlar Osmanlı şeyhülislâm veya müftülerinin parlak ve kıvrak zekâlarının birer numunesi durumundadır. Manzum fetvâ vermiş müftülerden birisi de önemli bir tezkire sahibi ve bir şiir ustası olan Seyyid Mehmed Rıza'dır. Bugüne

kadar sadece tezkiresi ile tanınan bu sima, bu makale ile asıl mesleği olan kadılıkta da manzum fetvâ vererek şairliğini konuşuran bir müftü olarak dikkatlere sunulmuştur. Bu durum Osmanlı'da şiir ve şairliğin her meslekte olduğu gibi fetvâ vermede de öne çıkan bir sanat olduğunu göstermektedir.

Seyyid Mehmed Rıza'nın Manzum Fetvâları

1.⁴

Mes'ele-i manzûme

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Mevtden hiç kimseye yokdur necât
İki oğlu kaldı Zeyd itdi vefât
Hem ebi var zevcesiyle dahi ümm
Cümleten vârisleri sana didüm
'Âkil ü bâliğ iki oğlu biri
Gâ'ib olmuş gezmede ol serserî
Hâzır olanlar 'akârâtı tamâm
Kısmet olunmasın ister ey hümâm
Var iken gâ'ib nice kısmet olur
Bunu taksîme nice ruhsat olur
Viresiz lutf eyleyüp bellü cevâb
Olasız uhrâda me'cûr u müsâb

el-cevâb:

Vârisün a'dâdı mevti Zeyd ile
Olına isbât tâ kâdî bile
Nasb ide ol gâ'ib için bir vekîl
Sâ'iri yerlü yerinde hep asîl
Ba'dehû şer' üzre taksîm eyleye
Herkesün hakkını teslîm eyleye
Asl-ı mîrâsun sübûtı ey hümâm
Oldı bu sûretde lâzım ve's-selâm
Bu cevâbı yazdı çün Seyyid Rızâ
Anı me'cûr u müsâb ide Hudâ

⁴ Es-Seyyid Mehmed Rıza, *Câmiü'l-fetâvâ*, yazmalar gov.tr 22 Sel 6094, s.78; 06 Mil Yz B 1076, s.228; *Fetâvâ-yı Rızâ*, yazmalar gov.tr 26 Hk 697, yk.186b; *Fetâvâ-yı Rızâniyye*, yazmalar gov.tr 19 Hk 1682, y. 245b.

2.⁵

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Kalmasun müşkilümüz sa'y eyle
Bu cevâbı kerem it itmâma
Zeyd-i zimmiyle nic' olur hâli
Gelse ümmü'l-veledi İslâma

el-cevâb:

'Arz-ı İslâm olunur Zeyde hemân
Gelse ger dîn-i metîn-encâma
Yine evvelki gibi câriyesin
Men' yok zerrece istihdâma
Kıymetin Zeyde si'âyet ider
Gelmez ise o eger İslâma

3.⁶

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

'Abd-i memlûki zevcesine talâk
Virse mevlâ anun olur mı şikâk
Vâki' olur mı bu talâk sarîh
Vir cevâbı anun ne ise sahîh

el-cevâb:

Vâki' olmaz talâkı mevlânun
'Abdidür mâlik-i talâkı anun
Bu cevâb-ı savâbı yazdı Rızâ
Anı me'cûr ide cenâb-ı Hudâ ©

⁵ Câmîü'l-fetâvâ, "yazmalar gov.tr: 22 Sel 6094, s.35.

⁶ Câmîü'l-fetâvâ, "yazmalar gov.tr: 22 Sel 6094, s.24.

KAYNAKLAR

ATAR, Fahrettin, *Fetvâ*, DİA, İstanbul, 1995, XII. *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1999.

BELİĞ İsmail, *Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyl-i Zübdeti'l-eş'âr*, Haz.Abdülkerim Abdulkadiroğlu, AKM Yay.,Ankara 1999.

BİLMEN, Ö. Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB yayını, İstanbul 1998.

HEYD, Uriel, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, (Çev.Fethi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 9/1-3, 1995.

IMBER, Colin, *Ebussuud:The Islamic Legal Interpretation*, California 1997.

LEVEND, A.S., *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*, TDAY Belleten, 1972, ss.35-80.

MARDİN, Ebu'l-Ula, *Fetvâ*, İA, İstanbul, 1977, IV, 582.

SAFÂYÎ Tezkiresi (*Nuhbetü'l-Âsâr min-fevâ'idil-eş'âr*), Mustafa Safâyî Efendi, Haz. Pervin Çapan, AKM Yay., Ankara 2005.

ŞEYHÎ Mehmed Efendi- *Vekâyi'ü'l-Fudalâ*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989.

UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK 2.bsk., Ankara 1965.

YILMAZ, Kaşif. *Güfti, Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği-Tezkireciliği ile Divânı-Zafernâmesi ve Teşrifâtü's- şu'arâsı'nın Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Erzurum 1983.

ZAVOTÇU, Gencay, *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*, 2009, KTBY internet ortamı yayını.

Yazma Eserler: (yazmalar.gov.tr'den)

Fetâvâ, 03 Gedik 18294/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ,03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ, 03 Gedik 18430,18400/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

el-Fetâvâ, 06 Mil Yz A 7468.

- Fetâvâ-i Rıdâ'î, 45 Ak Ze 1320, Manisa İHK.
Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 26 Hk 697.
Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 19 Hk 1682.
Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 50 Ür 312.
Mecmûa-i Fetâvâ, 19 Hk 4479.
Fetâvâ-yı Rızâ'iyye, 15 Hk 1324.
Fetâvâ, 55 Vezirköprü 820/1.
Fetâvâ, E.H. 814, Topkapı Sarayı Müzesi TY.
Fetâvâ, 06 Mil Yz B 1076.
Fetâvâ, nr.506, 1885, R-6400/1. Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüp.
Mısır Milli Kütüp. TY 15, 224, 44, Talat 17, 149, Fıkh-ı Hanefi Türkî Talat 77.
Diyaret İşleri Bşk.Kütüp. TY nr.548, 606.
İstanbul BB AStatürk Ktp. TY 0.67/3.
Fetâvâ-yı Rıza, 43 Ze 157/1, 968.
Fetâvâ, 34, Ae Şeriyye 93.
Fetâvâ-yı Rızâ'î, 42 Kon 2717/1.
Câmiü'l-fetâvâ, 22 Sel 6094.